

*Reflecties op 75 jaar bevrijding en zin van vrijheid*

# WARE VRIJHEID NOOIT ZONDER GEBONDENHEID

Nederland viert 75 jaar bevrijding. Vrijheid is een hoog gewaardeerd goed. Dat kan vooral iemand waarden die een situatie van onvrijheid heeft meegemaakt. Maar waar liggen de grenzen? Na de 'wilde' jaren zestig hebben we in onze samenleving steeds meer te maken met een verabsoluteerde vrijheid van het individu. Vrijheid zonder gebondenheid gaat niet, zij heeft haar ankerpunt in God en de gemeenschap met andere mensen.

De westerse cultuurgeschiedenis is niet zonder de ontwikkeling naar meer vrijheid denkbaar. Er is in toenemende mate besef ontstaan van de unieke waarde van de mens in de onmetelijke ruimte van de kosmos en het grillig proces van de geschiedenis. Dat is in toenemende mate het inzicht geworden van het Griekse en Romeinse denken voor zover dat onder het beslag kwam van de christelijke visie op de mens als beelddrager van God.

Terwijl in de Middeleeuwen het totale leven onder de soms verstik-

kende koepel van kerk en godsdienst verkeerde, betekende de Reformatie een unieke doorbraak van de vrijheid. De vorig jaar overleden lutherse theoloog K. Zwanepol schrijft ergens: "In de Reformatie draaide het om de vrijheid: vrijheid om jezelf te zijn en om God openlijk te benaderen zonder de verstikkende bemoeienis van kerk en clerus, vrijheid als blijk van respect voor de waardigheid van iedere mens afzonderlijk."

In de strijd tegen de aflat noemde Luther in een brief aan aartsbisschop

Albrecht voor het eerst zijn nieuwe naam "Martinus Luther" in plaats van zijn oude naam Luder. De naam Luther is een verwijzing naar het Griekse woord voor vrijheid (eleutheria). Luther heeft zijn protest tegen Rome als een immense bevrijding of opluchting beschouwd. Hij beseftte dat hij van God de innerlijke vrijheid had ontvangen, waardoor hij een herboren mens was geworden.

De bevrijdende kracht van de Reformatie blijkt vooral in Luthers geschrift over de vrijheid van de christen. Het Woord van God is voor de christen de grond van het christelijk leven en de christelijke vrijheid, zo betoogt de hervormer. Zo komt Luther langs deze weg uit op de grootheid en de waardigheid van de christen, die als koning de meest vrije is van alle mensen en ook priester is tot in eeuwigheid. "Hieruit kan ieder mens, wie ook, met heldere blik opmerken hoe een christen van alle dingen vrij is en boven alle dingen verheven zó, dat hij geen goede werken nodig heeft om een gerechtvaardigde en behouden mens te worden, want

het geloof geeft hem dit alles in rijke en overvloedige mate.”

Luther streefde naar een geloofspraktijk waarin de mens in vrijheid God en de naaste kon dienen. Zeker ook met goede werken, maar niet om zijn gerechtigheid daarin te vinden. Luther formuleert de door hem gezochte vrijheid tegenover de wolven die geen herders zijn maar antichristenen, zo schrijft hij in de *Babylonische gevangenschap der kerk*. “Ten goede van deze vrijheid en van dit bewustzijn vrijen

te zijn roep ik luid en roep ik moedig: aan christenen kan niets wettelijks met enig recht opgelegd worden, hetzij door mensen, hetzij door engelen, dan alleen in zoverre zij er mee instemmen; immers wij zijn vrij van allen.”

## Opstand

De vrijheid van godsdienst zoals wij die nu kennen, is niet zo maar uit de lucht gevallen. Zij kwam tot stand als oplossing voor de bloedige godsdien-

stoorlogen in de zestiende en zeventiende eeuw. De doorbraak brak daar door waar men tot het inzicht kwam dat de *eenheid* van de staat niet in gevaar hoefde te komen bij het bestaan van *verschillende* godsdiensten, in dit geval de roomse en protestantse. Op deze manier is de moderne tolerantie ontstaan, die later uitgroeide tot de vrijheid van godsdienst in de negentiende en twintigste eeuw.

Het is niet overbodig te vermelden dat deze vrijheid van godsdienst kon opbloeien in een door het calvinisme toebereide aarde. De strijd voor het geweten was een kernelement van de Nederlandse Opstand. De eerste calvinisten streden voor de vrije uitoefening van hun religie tegenover de dwang van de Spaans-Habsburgse monarchie. Juist omdat hun geweten geknecht werd en de gereformeerden niet konden leven “volgens de zuiverheid van het Evangelie”, aldus het motto van de Nederlandse Geloofsbelijdenis (NGB), kwam men in opstand. Iedere burger mag God dienen in de vrijheid van zijn geweten, zo lezen we in de Unie van Utrecht. Aan dit beginsel, dat aan de kern van onze natie ten grondslag ligt, kan niet getornd worden.

De calvinisten in de zestiende eeuw waren overtuigd dat het geloof een innerlijke zaak is, gewerkt door de Heilige Geest. Het kon aan niemand opgelegd worden, noch afgenomen. Dat maakte gereformeerden terughoudend om hun opvattingen dwingend op anderen te leggen, wat zij juist in het rooms-katholieke kamp zagen gebeuren. Daar rookten de brandstapels en werden kettens levend begraven.

Maar de calvinisten waren bepaald niet tevreden om God alleen in hun hart en hun huizen te dienen. Hier komt het befaamde theocratisch beginsel naar voren. Zij spraken in de NGB



Willem van Oranje

een vervolgende overheid aan om de ware godsdienst te bevorderen. Maar hoe? En tot welke grenzen? Calvinisten gingen al snel uiteen op het punt waarop zij de andere gezindheden moesten tegemoet treden. Hier stonden Willem van Oranje en Petrus Datheen tegenover elkaar (17-de eeuw), zoals later de antirevolutionairen en contrarevolutionairen (19-de eeuw). Voor de tweede groep was gewetensvrijheid voldoende, voor de eerste groep was ook vrijheid van godsdienst gewenst. Daarbij was verschil van mening over de reikwijdte van de overheidstaak een belangrijk geschilpunt.

## Verlichting

De vrijheid heeft in de tijd van de Reformatie en daarna geleid tot een bevrijding van de staat en overheid van de knellende band van kerk en paus. De steeds meer uitkristalliserende reformatorische overtuiging was dat het aardse leven en de overheid een zelfstandige scheppingswerkelijkheid was, niet gebonden aan de richtlijnen van de kerk maar aan het Woord van God, dat ook de norm was voor de kerk.

Het motief van de vrijheid werd echter eenzijdig doorgetrokken in de Verlichting. De term Verlichting suggereert al dat de huidige tijden beter ('verlichter') waren omdat zij de mensen bevrijd zouden hebben van bijgeloof en vooroordeel. Er diende zich een periode van 'licht' en 'bevrijding' aan. Maar deze vrijheid keerde zich al snel tegen het gezag van Gods Woord en de christelijke openbaring, zo is al snel in diverse publicaties gebleken. De Verlichting was daarom niet alleen een protest tegen de macht van de kerk. Zij wilde zich evenzeer bevrijden van de kluisters van de Bijbel en christendom. Bovendien heeft de vrijheid al snel

## De vrijheid om het leven zelf in te richten, het opkomend respect voor mensenrechten en democratie, zijn waarden die niet alleen gewaardeerd moeten worden maar die ten diepste ook Bijbelse wortels hebben.

onvrijheid gebracht, zoals schrijnend bleek in de Franse Revolutie.

Dat neemt niet weg dat de Verlichting en de Franse Revolutie ongetwijfeld ook zegeningen hebben gebracht. De vrijheid om het leven zelf in te richten, het opkomend respect voor mensenrechten en democratie, zijn waarden die niet alleen gewaardeerd moeten worden maar die ten diepste ook Bijbelse wortels hebben. Het pleidooi voor vrijheid van geweten vinden we vanaf de eerste calvinisten in de Lage Landen. Het ging hen om religie én vrijheid. De wens om God vrij naar hun geweten te dienen was een belangrijke constante in hun petities en vertogen. Het is daarom ten onrechte om vrijheid en religie tegen elkaar uit te spelen. Integendeel, de calvinisten wisten dat alleen de ware religie de ware vrijheid kon geven.

Vrijheid heeft sinds de negentiende eeuw gestalte gekregen in de formulering van grondrechten en grondwetten. Juist die waren er om de vrijheid van de burger te beschermen en te garanderen tegen een almachtig wordende staat. Ik denk dat we steeds zuiniger moeten zijn op deze grondwettelijke vrijheden want een staat die zich ontworstelt aan de klem van het Woord, wordt een gevaar voor minderheidsgroeperingen, met name van de religieus georiënteerde. Niet voor niets heeft Groen van Prinsterer in het publieke recht der gezindheden een belangrijke buffer ge-

zien tegen een zich almachtig wanende staat.

## Romantiek

De Verlichting bracht als tegenreactie de Romantiek. Met name de Duitse Romantiek en het Duitse idealisme (Fichte, Schelling, Hegel) lieten zich inspireren door een soms autonoom vrijheidsethos. Over atheïsme gesproken: in de kringen van de Romantiek – met name in haar Franse en Duitse variant – was het verzet tegen God en het christendom net zo krachtig aanwezig als in de Verlichting, misschien zelfs nog meer. De verheerlijking van het romantische levensgevoel, de ongeremde subjectiviteit en de autonomie van de scheppende kunstenaar getuigden van een vrijheid die minder werd getemperd dan bij de Verlichting, voor wie de rede nog een afspiegeling was van de goedheid van de Schepper. De negentiende eeuw was de eeuw van het optimisme, in wetenschap en techniek, maar ook een eeuw van revoluties en utopieën.

Tegelijkertijd maakte de geest van verval en ongeloof zich breed in kerk en samenleving. Bewegingen als Réveil vormden een reactie of protestbeweging tegen 'de geest van de eeuw'. Het liberalisme en socialisme ontwikkelden zich tot politieke ideologieën waarin de ideeën van vrijheid en gemeenschap c.q. solidariteit losgemaakt werden van hun

bijbels referentiekader. Het marxisme en later het communisme zijn in dit kader te zien als gesecculariseerde versies van de christelijke heilsgeschiedenis.

## Doorgeschoten

Men zegt niet te veel dat de vrijheid in de twintigste eeuw is doorgeschoten. Met name de jaren zestig zijn een belangrijke cesuur geweest. De zogeheten culturele revolutie bracht een vrijheidsroes. Een protestgeneratie kwam op die zich keerde tegen de 'burgerlijke' samenleving. Werken van existentialisten als Jean-Paul Sartre en Albert Camus, en van neomarxisten als Herbert Marcuse propageerden het vrije leven, de vrije liefde en een ongebonden religiositeit. Er ontstond een hausse aan belangstelling voor oosterse religies, later opnieuw gestalte krijgend in het New Age-denken.

Deze vrijheidsdrang kreeg in de jaren tachtig extra impulsen vanuit het politieke neoliberalisme binnen de VVD, die zich steeds meer afkeerde van haar christelijke wortels (zoals ook de PvdA van haar religieus-socialistische

voorman W. Banning). Vrijheid ging betekenen: doen waar je zelf zin in hebt. Vrijheid, egoïsme en individualisme mengden zich met het hedonisme in een desastreuze cocktail van 'vrijheid en blijheid' en 'alles moet kunnen' dat op gespannen voet kwam te staan ten opzichte van een ethiek van verantwoordelijkheid, ten opzichte van God en de naaste.

Dat links ook tegen de grenzen van vrijheid aanloopt, bleek uit het onthullende boek van Groen Links-ideologen Dick Pels en Anna van Dijk in *Vrijzinnig paternalisme* (2011). Links is bekneeld geraakt tussen de twee kwaden van de paternalistische bemoeizucht en de doorgeschoten vrijheidsdrang, zo stelden de auteurs. Alle idealen ontwikkelen een duistere zelfkant zodra ze worden verabsoluteerd, persoonlijke autonomie en zelfontplooiing vormen daar geen uitzondering op. Maar uiteindelijk blijft het een *vrijzinnig* paternalisme dat ze voorstaan: de vrijheid blijft een absolute waarde, al wordt deze genormeerd door begrippen als verantwoordelijkheid en sociaal besef, zelfrelativering en zelfbeheersing, door een

positieve vrijheid waarin niet nivelleren en ongeremde vrijheid van dwang gelden, maar ruimte is voor werkelijke individualiteit en pluriformiteit.

## Schaduwkanten Verlichting

De Brits-Amerikaanse historicus Jonathan Israel heeft in diverse recente boeken een loflied aangeheven op de Verlichting, als de stroming die een seculiere wereldbeschouwing heeft mogelijk gemaakt, los van kerk en godsdienst. In brede kringen geldt momenteel de Verlichting als het stelsel van waarden waarmee de westerse wereld zich positief onderscheidt van andere culturen, met name van de islam. Het probleem van deze religie is juist dat deze niet 'door de Verlichting is gegaan' en feitelijk in de Middeleeuwen is blijven steken.

Toch zien we in toenemende mate in werken van cultuurfilosofen dat beginselen van vrijheid en de zelfbeschikking van de mens ook zijn schaduwkanten hebben. Want hoe vrij is de mens eigenlijk en heeft de Verlichting werkelijk geluk gebracht? De onderdrukkende kracht van de rede werd in de vorige eeuw al aan de kaak gesteld door de neomarxisten van de Frankfurter Schule, dus niet bepaald uit christelijke hoek. De Verlichting heeft, zo leerde deze stroming, geleid tot de gedachte van de algehele maakbaarheid en beheersbaarheid van mens en wereld.

De verheerlijking van de rede ging ten koste van een inhoudelijke visie op het leven. Dat is niet alleen zeer hoogmoedig maar vooral ook zeer fout en funest gebleken. Het gevolg is een eenzijdig rationele benadering van het leven, ten koste van zinvolle relaties, wijsheid, de diepe zin van de emoties, de immateriële wereld van zingeving,



Jonathan Israel



Dick Pels



kortom, van alles wat echt belangrijk en waardevol in het leven kan zijn. God heeft afgedaan, waardoor de mens alles uit deze wereld moet halen. Deze neveneffecten hebben geleid tot existentiële angst en geestelijke armoede. We hebben alles, de techniek is tot alles in staat, tegelijkertijd worden we steeds ongelukkiger, zo blijkt uit de toename van depressiviteit en suïcide, gevallen van borderline en zingevingsproblemen. De mens is geobsedeerd door beheersing en zekerheid maar weet niet meer om te gaan met tegenslag, de tragiek van het leven. Ik hoef hier alleen maar te wijzen op de recente debatten over “voltooid leven”.

Daarbij kwam in het kielzog van de Verlichting ook nog het kapitalisme en het neoliberalisme dat alles zette op de kaart van hebzucht en welvaart. Mensen zijn individuele, rationele, calculerende consumenten geworden in plaats van waardegedreven en medeverantwoordelijke burgers. Alles is gefocust op meer groei, ten diepste gestuurd door de mythe van de vooruitgang, het steeds beter en volmaakter worden.

De Verlichting heeft ten diepste geen vrijheid en geluk gebracht. De diepere oorzaak daarvan is dat haar principes niet deugden in het licht van de heilzame openbaring van de Bijbel. Wie denkt meester te zijn, is snel gedoemd slaaf te zijn. En wie is een groter slaaf dan hij die aan zijn eigen ik gekluisterd is? Zoals vaak gebeurt in een cultuur: de wal keert het schip. Als de negatieve effecten van de Verlichting –ook in politiek en samenleving– steeds meer zichtbaar worden, roept dat fundamentele cultuurkritiek op. Dat gebeurt gelukkig steeds meer. Het is de uitdaging voor de komende tijd voor christelijke denkers en opinieleiders om dat vanuit de Bijbel te duiden en uit te werken tot een heilzaam christelijk perspectief.

## Ware vrijheid is daar waar men in overeenstemming leeft met zijn Schepper en Verlosser.

### Ware vrijheid

Ware vrijheid is daar waar men in overeenstemming leeft met zijn Schepper en Verlosser. Dat geldt grosso modo ook voor de samenleving. Maar zijn we in staat om vrij te leven? En hoe ontdekt de overheid en samenleving de ware vrijheid voor haar burger? De gehele wetgeving lijkt in het teken te staan van het regelen van de vrijheidsrechten van de individuele burger. Diepgaande discussies over immateriële doelen van de samenleving hebben het veld geruimd voor debat over economische en financiële prognoses, want daarin wordt steeds meer het werkelijke leven gezien. We zijn immers ‘vrij’ als we over voldoende middelen beschikken om zelfstandig ons leven in te richten.

Voor de gereformeerde gezindte liggen hier veel uitdagingen. Tegenover het doorgeslagen vrijheidsdenken past een pleidooi voor de ware vrijheid, en die is mijns inziens in gebondenheid aan God en de menselijke gemeenschap, waarvan we deel uitmaken. De ware vrijheid is daar te vinden waar de mens als unieke persoon innerlijk vrij is van de machten van deze tijd en knechtende bindingen aan de wereld. Zo is de christen het meeste vrije schepsel, van niemand onderdaan en toch heerser over alles, zo was het scherpe inzicht van Luther. Geen vrijer onderdaan dan de christen die zich vrijwillig onderwerpt aan Christus, door Wie God de wereld regeert.

Van groot belang is dat we ontdekken dat ware vrijheid niet een vrijheid van is maar een vrijheid tot. Dat befaamde onderscheid van de Brits-joodse denker Isaiah Berlin is nog volop actueel. Vrijheid is een geschenk en een opgave. Zij dient niet zichzelf, maar de ander. De hedonisten van deze tijd hebben contra-voorbeelden nodig. Deze tijd heeft behoefte aan krachtige persoonlijkheden die onafhankelijk van elke institutionele achtergrond en confessionele achterban onverschrokken formuleren wat “zeitgemäss” en “Gebot der Stunde” is. We hoeven dan niet zoals Luther onze naam te veranderen, maar wel ons levenspatroon en onze vaak verkapte seculiere denkbeelden. De kerk, maar ook de politiek en wereld is ermee gezegend.